

КУЛЬТУРА, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Ольга Коляструк

ВАСИЛЬ КРИЧЕВСЬКИЙ – АРХІТЕКТОР НОВОЇ УКРАЇНИ

У статті йдеться про видатного українського митця Василя Кричевського, завдяки якому в Наддніпрянській Україні на початку XX ст. утвердився оригінальний варіант стилю ар-нуво, що набув відомості і визнання як «український архітектурний модерн». В.Кричевський за своїм внеском в мистецькій сфері є постаттю рівновеликою М. Грушевському у вітчизняній історіографії.

Ключові слова: Василь Кричевський, Полтавське земство, український стиль, архітектура, національна культура.

Його ім'я українській культурній пам'яті до останнього часу було не надто на слуху, а його роль у формуванні національної ідеї на початку XX ст. залишалася недостатньо висвітленою і неналежно оціненою. Між тим, як цілком справедливо пише Ірина Ходак, «в історії українського мистецтва навряд чи знайдеться художник, спроможний конкурувати з Василем Кричевським (1873-1952) як за універсальністю обдарування, так і за значимістю створеного практично у кожній із царин – архітектурі, дизайні, малярстві, графіці, декоративно-прикладному мистецтві, сценографії, кінематографії» [1, с.13]. Сучасники добре знали В. Кричевського як педагога і публіциста, ревного колекціонера старовини і художнього критика, дослідника і палкого охоронця пам'яток народної культури, людину нестримної творчої енергії і талановитого натхненника конструктивних ідей і проєктів у національній культурі. Харизматичну особистість Василя Кричевського шанували учні і однодумці та мусили визнавати вороги і суперники.

Іван Труш, відгукуючись на перші успіхи В. Кричевського, писав про нього як про постать ренесансного штибу. Микола Лисенко мав його за гідного товариша «по спільній роботі на національній ниві» [5, с.27]. Коли під час Першої світової війни Дмитро Антонович влаштовував «Мистецькі четверги» (журфікси) у своїй господі, сюди сходилась верхівка київської інтелігенції. Наталя Геркен-Русова, племінниця господаря, згадувала, що з-поміж 30-40 осіб щочетверга постать В. Кричевського завжди виділялась: «Створювалося враження, що в особі Василя Григоровича з'являється постать дійсного

митця того європейського формату, якого бракувало в українському суспільстві артистичних кіл» [5, с. 29].

На мою думку, постать Василя Кричевського у культурно-мистецькій сфері вповні зіставна за своєю вагою з фігурою Михайла Грушевського в національній історіографії, рівновелика йому за революційним темпераментом і діяльною працьовитістю на благо рідного народу.

Невипадково доля не тільки зведе ці дві яскраві особистості на зорі ХХ ст. у Києві, коли національна ідеологія ще тільки утверджувалась серед української еліти в Наддніпрянській Україні, а й зробить їх вершителями революційних змін у житті України. Вони спільно взялися до будівництва Українського дому в прямому і переносному сенсі.

Саме завдяки В. Кричевському прибутковий будинок М. Грушевського на вул. Паньківській не лише набув рис українського модерну, а й став осердям національного життя. – Тут працював М. Грушевський над черговими томами «Історії України–Руси», тут була його наукова бібліотека; тут В. Кричевський готував заставки та титульні аркуші до його історичних та літературознавчих праць. Тут В. Кричевський розробляв свої архітектурні і дизайнерські проєкти, тут зберігались його картини і архітектурні креслення, знаходилась його унікальна колекція українського декоративно-ужиткового мистецтва центральної України ХУІІІ – ХІХ ст. (вишивки, килими, ікони, кераміка, художнє скло, порцеляна, стародавні українські портрети, зарисовки народної архітектури, музичні інструменти, народний одяг, побутове начиння і реманент, козацькі раритети тощо), дбайливо зібрана і впорядкована ним упродовж понад трьох десятиліть збирацько-дослідницької діяльності. Тут студіювали майбутні митці і дослідники; тут врешті у вузькому колі однодумців формувались державницькі документи і проєкти. Годі згадати всесвітньо відому світлину із засновниками Української Академії мистецтв, від грудня 1917 р.: ясночоліх інтелігентів на тлі скарбів українських народної майстерності. Тут у січні 1918 р. В. Кричевський працював над ескізами Великого і Малого гербу УНР, за дорученням М. Грушевського, а також над серією кредитових білетів, поштових марок, ескізів печаток та віньєток офіційних документів новоутвореної держави, а також національної банкноти – гривні. Саме Василя Кричевського було одноголосно обрано Ректором Української академії мистецтв, де він поступився посадою рідному молодшому брату Федору.

Не випадково більшовицькі банди Муравйова, вдершись до Києва на початку 1918 р., зрозумівши, що помешкання Грушевського знаходиться під вартою, вирішили обстріляти будинок з гармат, що і зробили 7 лютого. Як згадувала дружина В. Кричевського Євгенія, у полум'ї від прицільного влучення

гармати по шостому поверху на їхніх очах згоріло «усе, над чим чоловік працював, чому він присвятив усе своє життя, намагаючись допомогти відродженню українського мистецтва» [1, с.197]. За її словами, стан В. Кричевського був загрозливим, вона побоювалася ймовірності інсульту чи серцевого нападу; аби відволікти від палаючої катастрофи, силоміць поклала на руки чоловікові сповиту місячну доньку. Родині вдалося за кілька хвилин спуститися додолу лише з невеликою коробкою з пелюшками для немовляти і пакунками, залишеними на їхні руки сім'єю Грушевських. Анатоль Петрицький, учень В. Кричевського, що в них мешкав, змахнув до кишені три фотографії своїх рідних зі стіни і більш нічого. Всі теоретичні праці, лекційні матеріали, малярські, графічні роботи, креслення, листування, архів були знищені вогнем.

Так більшовицька влада вперше позиціонувала Василя Кричевського як чужого і позбавила його всіх напрацювань і здобутків. Відтоді на його долю випаде ще чимало випробувань і принижень від радянської системи. Попри те, що майстер в 20-30-ті рр. працював в Україні і виконував офіційні замовлення, його спадщина максимально знівельована, а ім'я виявилось табуйованим через т.зв. колабораціонізм в роки нацистської окупації (через сімейні обставини залишився у Києві), а сам майстер буде вимушений податися 1943 р. до Львова, а тоді далі на захід на еміграцію – спочатку в Париж, де жив один з його синів, а потім ще далі – за океан, до Венесуели..

Закордонні українці з повагою ставилися до авторитетного архітектора і художника. Його сини від першого шлюбу Микола і Василь і донька Галина – від другого сімейного союзу – не тільки докладись до збереження його творів і праць, а й самі продовжили справу батька і передали творчу естафету своїм дітям та онукам. Василь Григорович – засновник потужної й багатогранної мистецької династії, творчість якої займає понад століття – від датованих 1891-м р. творів Василя Кричевського й до останніх років, коли вже творять його внуки та правнуки. Творчість і доля кожного з членів цієї родини яскраво фокусує драматизм шляхів української культури, виявляє її самобутність і внесок у світову скарбницю [3, с.3].

Грунтовне переосмислення внеску В. Кричевського у становленні української культури в Україні стало можливим у роки незалежності, спеціальні дослідження про його життя і творчість з'явилися на початку XXI ст. [6]. Зусиллями харківського видавця Олександра Савчука зібрана двотомна хрестоматійна збірка про Василя Кричевського [1], до першого тому якої входять текстові праці В. Кричевського, вибрані праці про нього та його творчість, фрагменти мистецької критики, автобіографічні матеріали, спогади колег, близьких та родичів, а

також матеріали персональної виставки В. Кричевського 1940 р., ілюстративні матеріали.

Чому ж про Кричевського в мистецтві варто говорити як про Грушевського в історії? Простежимо це поступово за його творчістю з простеженням біографічних аналогій цих двох українських геніїв.

По-перше, Василя Кричевського і його внесок до української національної культури слід оцінювати на тлі загального стану національного питання в українських землях російської імперії на початку ХХ ст. та стану мистецької культури у той час. Походячи зі слобідської України, із земською базовою освітою він набув фах кресляра у залізнично-технічному училищі і почав працювати помічником міських архітекторів Харкова: С. Загоскіна, А. Шпігеля, О. Бекетова, отримавши від них не тільки практичні і теоретичні основи архітектурної справи, а й широкі знання з історії мистецтва і культури світу, принагідно послуговуючись їхніми книгозбірнями, опанувавши для цього греку і латину, а також німецьку, англійську, французькі мови.

Завдяки Олексію Бекетову близько познайомився і затоваришував з родиною Алчевських. У Харкові тоді виник гурток творчої інтелігенції, в якому В. Кричевський набув гарного досвіду, серед його близьких товаришів – художники Сергій Васильківський, Порфирій Мартинович, архітектор Віктор Величко, письменники Панас Мирний, Борис Грінченко, професори університету Микола Пильчиков, Дмитро Багалій, Микола Сумцов, актори Микола Садовський, Марія Заньковецька, Панас Саксаганський. Відвідував публічні лекції проф. Д. Багалія, М. Сумцова, А. Краснова. Одна з лекцій останнього (про Генріха Шлімана) надихнула його на вивчення українських старожитностей. Як пише його сімейний біограф В. Павловський: «В нього виникла думка, що дослідженням українського мистецтва можна довести, що Україна не є щось видумане, як твердили росіяни, а має свою окрему культуру, як мала Троя» [2, с.20]. Він познайомився з іншими збирачами українського народного мистецтва, довідався про музей Катерини Скаржинської з Лубен, про збірку орнаментів з Волині Олени Пчілки (Ольги Косач) і Пелагеї Литвиненко (з Чернігівщини), про мистецькі дослідження С. Сумцова і Ф. Вовка. Слухав лекції з порівняльної історії мистецтв у проф. Єгора Рєдіна. 1897 р. вперше побував в Криму, де О.Бекетов мав дачу в Алушті. Захопився Кримом. Його акварельні краєвиди стали ще більш наповнені саявом.

Василь Кричевський був не лише унікально обдарованою людиною, а й наполегливим і невтомним автодидактом, що за всяких обставин розширював свої загальні культурні знання і вдосконалював мистецьку майстерність. Завдяки такій постійній праці і невтомному поповненню знань він самотійно подолав

бар'єри провінційності і заявив про себе як яскраву особистість. Коли 1898 р. мав намір вступити до Петербурзької Академії мистецтв, тамтешня професура визнала його вповні сформованим художником, чудовим акварелістом і запропонувала ширше виставляти свої картини на столичних виставках. Цю обставину, вважаємо, варто особливо підкреслити: В. Кричевський не був ін'єктований імперсько-академічним каноном. З раннього дитинства він всотував народну культуру, склав самостійне уявлення про національні норми та ідеали краси, набув перші мистецькі навички, отримав своєрідне щеплення свободою творчості.

Відтак, по-друге, початковий етап його творчості має виразно національний зміст, насичений культурною спадщиною народу, увиразнений усвідомленням його самоідентичності та самодостатності, ідейно та змістовно спрямований проти колоніального уярмлення української нації та її культури.

1902 р. у Харкові відбувся XII Всеросійський Археологічний з'їзд, для якого В. Кричевський побудував типову селянську хату зі Слобожанщини з усіма деталями екстер'єру та інтер'єру. На з'їзді він познайомився з мистецтвознавцем Григорієм Павлуцьким, археологами-етнографами Миколою Біляшівським і Вадимом Щербаківським, а також з Дмитром Яворницьким. Участь в роботі з'їзду і виконана ним робота підтвердили його статус як одного з провідних знавців українського народного мистецтва.

Далі доля поставить митця перед новим серйозним викликом – розробкою нового архітектурного проекту будинку Полтавського земства у 1903 р. Полтавське земство було одним з самих багатих і відомих в імперії. Губернія посідала друге, третє, четверте місця за розвитком економіки, медицини, освіти. Голова земства Ф. Лизогуб та окремі члени свідомо зреагували на критику, висловлену художником С. Васильківським стосовно безликісті і вже розпочатого будівництва в неоренесансному стилі: «Що ви робите? ... Хіба се ратуша, та ще й українська ратуша? Навіщо ж будувати таку річ, подивившись на котру, ніхто не скаже, що воно таке! Аде ж ви діли історію України, її художню творчість, яку саме тут, на широкому масштабі, і можна було б проявити у повній силі» [4, с.26]. Будівництво було призупинене.

У вкрай короткі терміни в умовах наново оголошеного конкурсу В. Кричевський розробив власний варіант, що при поданні мав найменування «псевдо-мавританського стилю», а по суті – був яскравим і довершеним зразком суто українського модерну. Уникаючи політичного забарвлення, яке чорносотенно налаштована частина земців могла б завбачити у назві «український», В. Кричевський назвав свій проєкт «псевдо-мавританським» [2, с.22]. Земцям не дуже сподобалося, але

голова земства Ф. Лизогуб і адвокат М. Дмитрієв, художники М. Самокиш, С. Васильківський, О.Сластіон обстоювали проєкт В. Кричевського. 1903 р. суперечка вилилась на сторінки преси. «Полтавський вісник» захищав український стиль, натомість шовіністичний «Києвлянин» був українофобним. Тоді ця полеміка була просто неприпустимою, оскільки українського «не було і не могло бути» а-пріорі. «Києвлянин» глузував, що український стиль може бути представлений лише солом'яним куренем на баштані. Попри шовіністичний галас проєкт Кричевського переміг.

Відправною точкою у проєкті, очевидно, послужив легендарний будинок мецената Григорія Ґалаґана – відтворений у 1854 р. у с. Лебединці, відповідно до традицій українського панства XVII–XVIII ст. «Дім сей споруджений для оживлення переказів про життя предків у пам'яті нащадків» (в оригіналі було рос.: «Дом сей сооружен для оживления предания о жизни предков в памяти потомков»)), – як пояснював напис на сволоку будинка.

Варто наголосити, що Полтава в цей час готувалася до урочистого відкриття пам'ятника Івану Петровичу Котляревському, до чого доклали зусилля земці і весь цвіт української культури: Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Микола Лисенко, Борис Грінченко, Василь Стефаник. 31 серпня відбувалося відкриття пам'ятника Котляревському, на честь чого В. Кричевський організував «живу картину», а пам'ятні жетони для учасників, за його ідеєю, були зроблені у вигляді дукачів з позолоченого срібла. Тоді ж відбулася художня виставка, завдяки якій проєкт В. Кричевського став широко відомим. У грудні 1903 р. проєкт експонувався в Києві й отримав схвальний відгук М. Лисенка.

Отримавши право на будівництво, В. Кричевський став активним менеджером його зведення, особисто займався логістикою будівельних матеріалів, розробляв спеціальні замовлення і контролював витрати. Участь у спорудженні будинку Полтавського земства брали фірми, підрядники з різних міст сучасної України, Росії, Польщі. Цеглу доправляли із заводу власників Фон-Белі, що знаходився у тій частині Полтави, котру називали Очеретянкою. Цемент везли з Новоросійська, мармур – з Одеси. Систему парового опалення створили на заводі Аркушевського в польському Лодзі. Плитки для оздоблення інтер'єрів виготовлялися на фабриці Кузнецових в Орловській губернії та під Москвою, у Миргородській земській художньо-промисловій школі. В опішнянських майстернях робили особливу, світло-жовтого кольору, цеглу для облицювання фасадів та бокових частин будинку. За передовим досвідом будівельних технологій Кричевський їздив на керамічні заводи Варшави, Кракова, Відня.

На підсилення своїх знань з народної культури В. Кричевський влітку 1904 і 1905 рр. їздив по селах Полтавщини, познайомився і затоваришував з етнографом і мистецтвознавцем Василем Горленком. Під час експедицій В. Кричевський робив багато зарисовок і збирав експонати. Місцевий кераміст Петро Ваулін, який працював викладачем Миргородської художньо-промислової школи, згадував, що в Опішні під його керівництвом для земського будинку виготовили близько 24,5 тис. глазурованих плиток для інтер'єрів, 15 майолікових (глазурованих) гербів повітів Полтавщини, які розмістили на фасаді, а також 12 майолікових панно. Майстри черепичного заводу у Малих Будищах зробили 70 тис. черепиці. Колишні вихованці Миргородської художньо-промислової школи в Опішні відлили 39 тис. плиток білого, синього та зеленого кольорів для сіней, вестибюлю та зали для загальних засідань [4, с.27]. В.Кричевський на повну силу був перейнятий справою зведення земського будинку в Полтаві к виразно українському стилі, на закладній дошці 1906 р. він написав: «Зробили, скільки змогли. Хай зроблять краще, скільки зможуть», «Ми – піонери українського стилю. Помилка за фальш не вважається».

На 1908 р. будинок Земства був завершений. Він викликав загальне захоплення. С. Васильківський коротко охарактеризував враження так: «Дім як грім!». Слава про В. Кричевського ширилась по всій країні, про його дітище гучно говорили і в Петербурзі. За будинок Полтавського земства В. Кричевський міг отримати звання академіка архітектури – відомий столичний архітектор та професор Леонтій Бенуа пропонував йому подати всі необхідні документи. Та В. Кричевський не скористався цією пропозицією чи то за браком часу, чи то і коштів, але ймовірніше за все, його не турбувало імперське визнання. Йому йшлося про справу, корисну своєму народові!

Під час відвідин Полтави з нагоди ювілею Полтавської битви, імператор Микола II був замилюваний ним, хоча й резюмував: «Стиль будинку виконаний як би для прославлення малоросів та їхньої історії, що є вкрай неприпустимим і шкідливим для держави». Популярність В. Кричевського в національних колах зростала і він набував все більшого авторитету в справах народної культури. До нього спеціально приїздили на консультації, поради, ознайомлення з колекцією. Нащадок славетного роду граф К. Розумовський уподобав проєкт Полтавського земства і замовив у с. Лемеші під Козельцем земську школу в українському стилі. А Опанас Сластіон спеціально розробив кілька проєктів земських шкіл в українському стилі («стилі Кричевського»), за якими до Першої світової війни масово будувалися школи по всій Україні. Він був свідомим справи, розпочатої у Полтаві: «Се ми зробили велике

культурне придбання – історичний крок, який буде видно на весь світ» [2].

Слова Г. Хоткевича: «Се так просто, але се може скласти епоху», – знайшли підтвердження як тоді, так і зараз. Уже в роки незалежності С. Панькова, завідувачка Історико-меморіального музею М. Грушевського, назвала будівлю Полтавського краєзнавчого музею іконою українського архітектурного модерну.

За висновками знаного українського архітектора та історика архітектури В. Чепелика, «жодної іншої споруди, рівної за соціальним значенням для відродження нашого народу, ХХ ст. не створило. Тож осягнімо вартість будівлі, її значення як національної святині, що вимагає свідомого і побожного ставлення, а ім'я її автора – слави і шани у першому колі найвидатніших світочів нашого народу» [7, с.84-85].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- 1.Василь Григорович Кричевський: хрестоматія: в 2 т. Т. 1. 1891-1943. Харків : Вид-во Савчук О.О., 2016. 532 с.
- 2.Вечерський В.В. Губернського земства будинок у Полтаві // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Губернського земства будинок у Полтаві](https://vue.gov.ua/Губернського_земства_будинок_у_Полтаві) (дата звернення: 18.03.2023).
- 3.Галян Г. Розповіді про мистецьку родину Кричевських: Культурологічні нариси. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2016. 89 с.
- 4.Магдиш І. Ар-нуво. Стилi українського мистецтва ХХ ст. К. : Портал, 2022. 120 с.
- 5.Павловський В. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість. Нью-Йорк : ВУАН, 1974. 313 с.
- 6.Рубан-Кравченко В. Кричевські і українська художня культура ХХ ст. Василь Кричевський. К.: Криниця, 2004. 704 с.
- 7.Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. К. : Київс. нац. ун-т буд-ва і арх-ри, 2000. С. 74–85.

Тетяна Каросва, Яна Гаврищук

ПРОДУКЦІЯ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ СПІЛКИ В ПРИЗМІ ВЛАСНОЇ ТОРГОВОЇ МЕРЕЖІ 1947 Р.

Охарактеризовано продукцію Вінницької обласної художпромспілки в умовах підготовки до відміни карткової системи на продовольчі та промислові товари в 1947 р. З'ясовано, що найбільшим попитом населення користувалися чоловічі сорочки та посуд, що активно купувалися навіть за комерційними цінами.